Надія Левчик

ОБРАЗИ-СИМВОЛИ В ПОЕЗІЇ МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО

Творча постать Михайла Петровича Старицького – одна з найпомітніших в історії української літератури другої половини XIX століття, а ширше – й української культури. Він – поет, прозаїк, драматург, перекладач, видавець, талановитий актор, режисер та організатор українського театру.

Ім'я Михайла Старицького знайоме нам за рядками з вірша "Виклик" (*Ніч яка, Господи! Місячна, зоряна:/ Ясно хоч голки збирай*...), за п'єсою "За двома зайцями", однією з найрепертуарніших у наших театрах. Відомі читачам історичні романи "Богдан Хмельницький" і "Розбійник Кармелюк". Водночас Михайло Старицький присвятив поетичній мовотворчості майже сорок років.

Перші вірші Михайла Старицького (60-ті роки) – це здебільшого пейзажна пісенно-ритмічна лірика («В садку», «На озері», «Виклик»). Конкретно-чуттєві епітети в ній (*гордочолий дуб*, *місячна, зоряна ніч*, *перлиста роса*) свідчать як про схильність до психологізації пейзажу, емоційного сприйняття краси природи, так і про органічний зв'язок у поетовому мовомисленні з народнопісенною творчістю. У цих віршах найбільше народнопоетичної символіки: *лоза* – символ бідності, беззахисності людини ("Вечірня"), *дуб*, *явір* – символи краси рідного краю ("У садку"), *соловейко* – вільна пташка ("Думка"). В інтимній ліриці традиційними є порівняння дівочих очей із зірками, дівчини з рибонькою.

Індивідуальний стиль Старицького-поета перебував в еволюційному жанровому та образно-стильовому розвитку: від власне романтизму 60-х років до просвітницько-позитивістського світобачення 70–90-х років (з його настановами на фактографічність, предметність зображуваного, реальність дійсності, суспільну користь, соціальну вагу й непохитну віру в перемогу ідей народолюбства та Сен-Сімонівського загального ощасливлення людства) та до неоромантичних тенденцій 1900-х років.

У віршах 70–90-х років спостерігаємо посилення соціального струменю, відхід від народнопісенної символіки, переосмислене розуміння єдності "людина – природа": романтична гармонія людини і природи порушується, бо *ця природа красна і байдужа* та *німа* до *моря людських виплаканих сліз* («Зорі, зорі, ясні очі...»). Емоційні епітети увиразнюють думку про марність сподівань лише на природні якості людини, на оздоровлення природою, сільською працею, на гармонійне співіснування природи і людини. Оновлене психологічне бачення *природи* передає епітетна орнаментальність (*байдужа*, *німа*, *невпросима*, *невмолима*). Пізніше такий образ-символ *природи* розвине Павло Грабовський у відомій поезії "Я не співець чудовної природи...".

Ще відчутніший психологізм у розкритті образу-символу *природи* в поезії "Як урочисто тут, замовк величний бір...". У ній актуалізована семантика епітетів на позначення чогось таємничого, символічного (*таємничо-полохливі померки, сліпої ночі час, щось могутнє і неосяжне*), що створює картини забуття, напівмарення ліричного героя.

У поезії Старицького соціологізованим стає й образ-символ *любові*: заперечується романсова символіка цього почуття як гармонійного "світу двох", натомість утверджується *любов* як своєрідний каталізатор громадянських почувань. Пор. твердження поета: *Вона з'явилась в творчім слові/ І благу спільному сприя* ("Монологи про кохання"). Слово-символ *любов* побутує в контрастних мікроконтекстах: *любов і правда*, *любов і братерство*, *любов і боротьба*, *любов і добро*, *любов і сила*, *любов і воля* ("До молоді", "На роковини Шевченка", "Поету", "Дивлюсь на тебе, і минуле...", "Псалом"). Номінації почуттів *любов і кохання* корелюють як позначення вищого сплаву духовної гармонії та як інтимне почуття, пристрасть: *Нехай же зіллється кохання/ З любов'ю в спілці лагідній —/ На вірне, дружнє побратання,/ На розріст чесних, добрих дій* ("Монологи про кохання").

Така соціологізація любовного почуття притаманна творчості багатьох поетів другої половини XIX ст. Показово, що громадянський струмінь цього образу-символу ще звучить у поезії класика раннього українського модерну Миколи Вороного: *Бо коли ти Вкраїни не кохаєш –/ Ти не моя!* (вірш

"Ти не моя!", 1905). Пізніше всі ці теми інтимної лірики будуть художньо і філософськи поглиблені у віршах Івана Франка ("Як почуєш вночі край свойого вікна...", "Хоч ти не будеш цвіткою цвісти", "Чого являєшся мені...."), Лесі Українки ("Уста говорять: «він навіки згинув...", "Квіток, квіток, як можна більше квітів..."), а особливо в любовній ліриці Олександра Олеся ("Чари ночі", "Казка ночі", "Любов"). Але якщо в поезії Лесі Українки та Івана Франка цінності *любові* є духовним ідеалом (і це продовжує концепцію М. Старицького), то в інтимній ліриці О. Олеся *любов*, *кохання* часто осмислюється як швидкоплинна весна, романсово-камерний "світ двох" ("Чари ночі", "Казка ночі").

М. Старицький не лише соціологізує образ-символ *любові*. У стилістичній системі його наскрізних образів є поетичні конкретно-чуттєві метафори *хвилі шовкового волосся, лілеї рук.*

Символом політичної неволі, соціального зла в мовотворчості Михайла Старицького є образ *ночі*. У ранній період творчості його засвідчено в народнопоетичній персоніфікації (*ніч насунулась*, "Вечірня"). Згодом *ніч* стає метафорою страху: *Де глупа ніч, де рабський страх* ("Учта"). В ораторських, закличних рядках поезії "Занадто вже" М. Старицький заперечує зв'язок образу-символу *ночі* зі станом відчаю, розпуки: *глупа ніч не буде вікувать*. Аналоги образу *ночі* в поезії Старицького – це образи-символи застою, змертвіння всього живого: *мла, темрява, пітьма* ("Сон", "Борвій"). У вірші "Ніч. Замовкли денні речі..." ключовий образ-символ *ночі* розгортається в асоціативно-образному ряду номінацій абстрактних і конкретних реалій (*цокіт годинника*, *голос цвіркуна*, уявні багнети, *шибениці*, *труни*, містичні образи-символи *жаху*). Разом вони утілюють соціально-політичну характеристику епохи і стан душі ліричного героя (*сон* чи *марення уяв*).

Образ-символ *світла* відбиває народницькі погляди М. Старицького на поширення освіти і науки (прикладковий епітет *світло-промінь* в алегорії "Борвій"), пор. шевченківський мотив: *І засяє тоді над убогим селом/* ***Світло правди****, любові,* ***науки*** ("На спомин Т. Г. Шевченка").

В індивідуальній поетиці М. Старицького стилістично навантажені образи-символи внутрішнього світу ліричного героя: *серце, очі, сльози, душа, слово* та ін.

Словесний образ *серце* – символ людяності, душевного багатства –розкривається через метонімічні переосмислення: *серце* можна *спитати*, з ним можна *порадитися* (*серцем поділитись*), можна бути *убогим серцем* чи *голим догола*.

Найближчий словесно-асоціативний аналог *серця – душа*. Це знак окреслення внутрішнього світу героя, становлення його як особистості. Не випадково поезія М. Старицького – найвища точка вживання цього образу-символу від Тараса Шевченка до Лесі Українки. Якщо у 60-х роках він був пов'язаний з вербалізацією традиційних мотивів туги і суму, то в 70–90-ті роки це засіб позначення високих духовних якостей людини – її святості, душевного багатства: *Потопиш і душу святу*; *Душі її скарб*. Контекст побутування образу максимально насичується соціологічним змістом – поет ратує за соціально спрямовані порухи душі: *Й отдать душі надбитий хист/ Рідному краю на користь* ("Дивлюсь на тебе, і минуле..."). Також стверджує, що *душа* є осередком вогню, світла, суспільно значущих ідей: *В твоїй душі, глибокій, ясній,/ Вогонь не згасне, не замре* ("Чудова ніч"). Схолола душа, у розумінні поета, – це духовна смерть (*І навіть в душу аж саму/ Уже навіяли зиму* ("Зіходить місяць, гаснуть зорі..."). Такий образ-символ найширше представлений у жанрі філософської медитації, роздуму, елегії, тобто в поезіях, де ліричний герой – інтелігент-українець із багатогранним духовним єством, життєвою позицією.

Лейтмотив мовотворчості М. Старицького – віра в народну *душу* як осередок духовності (*Ти молишся, щоб душу одвести* ("На страстях"), *Бо й там **люди** і там **душі*** ("Псалом"), *І в **народну душу** вірив*; *Не умре **душа живая*** ("Кантата на честь і славу М. Лисенку"). У його метафоричному переосмисленні *душа* – це чутливий інструмент, завжди настроєний на сприйняття народного життя, духовне єднання з народом: *І буде знов моя **душа** страждать/ За свій **народ*** ("В грудях вогонь, холодне повівання..."), ***Душа** моя в гармонії зроста/ І прагне вся розкритись до **любові**,/ І за братів на себе знять хреста!* ("Кантата на честь і славу М. Лисенку").

Як проекція внутрішнього (духовного) стану героя в поезії М. Старицького функціонує образ-символ *очі*. Це засвідчує його епітетика – *палкі*, *жаркі*, *ясні очі* (*Шукаю скрізь **палких***

очей; *Сміло йду з* ***ясним оком*** *на страту*; *згаси* ***в очах жаркі вогні***), залучення до широких поетичних узагальнень (аж до фразеологічних образів – *йти з ясним оком*). *Очі* в поезії Старицького – дзеркало духовного життя людини, і тільки духовність надає їм краси і сили.

Образ-символ *сльози* означає сильні емоційні переживання ліричного героя – горя, журби, смутку чи душевного піднесення, схвильованості як ознаки романтичного світовідчуття: *В серці таємничі дії,/ Згага кохання і сліз* (“Думка”); *Минули роки, сивий волос/ Морозить голову, а я/ Усе блукаю по гаях/ Та чую твій надбитий голос?/* ***І досі рвійно й гаряче/ Твоя сльоза мене пече****!*

Виразно соціологізований у поезії М. Старицького й образ-символ *місто*. Жертви міста – любовно окреслені словесні образи людей праці: *швачки* (“Швачка”), *матері-акторки* (“Чертог сіяв ... Вона на сцені грала...”), *дівчат-заробітчан* (“Весна”), *матері-солдатки* (“Двері, двері замкніть! Затушкуйте вікно!...”).

У Михайла Старицького немає ідеалізованого образу *народу*, властивого творам багатьох письменників післяшевченківської епохи. Поет свідомий того, що народ *убожеством прибитий/ Знеможений і темністю сповитий,/ Що вже забув і поважать себе* (“До України”), *І од довічної наруги/ Тупа покора на виду* (“Учта”). Ліричний герой-інтелігент не лише співчуває народові (пор. поетичний перифраз *менший брат*), а й показує, що народ у тяжких умовах життя зумів зберегти прагнення до правди і волі, осуду зла і насильства, зберіг чистоту моральних ідеалів. Зображальна функція перекладена на народнопоетичні форми, зокрема близькі до дум і билинних пісень: *Не журіться ж, гей,* ***бідарі мої****, –/ Горобина ніч – вам не мачуха!* (“Борвій”).

Михайла Старицького по праву вважають одним із фундаторів літературної мови. Свідченням свідомого ставлення письменника до творчості, зокрема до художнього слова, є такі рядки з листів до Цезаря Білиловського від 11.02.1898 р., у якому він шкодує, що не має можливості видати українською мовою роман “Богдан Хмельницький”: “Так би хотілося завершити **будови нашої літературної мови** (виокремлення наше. – Н. Л.)

таким романом" (Старицький М. Твори : У 8 т. – К., 1965. – Т. 8. – С. 580). А в листі до Івана Франка (червень 1902 р.) він пише: "З перших кроків самопізнаття на полі народнім я загорівся душею і думкою послужити рідному слову, огранувати його, окрилити красою і дужістю, щоб воно стало здатним висловити культурну, освічену річ, виспівати найтонші краси високих поезій..., бо вірую, що тоді тільки ушанує свою мову народ, коли вона стане орудком культури і науки, коли на їй понесе народу інтелігентний гурт і визволення від економічного рабства, і поліпшення долі..." (Там само. – С. 636–637). Ця думка, висловлена більше ста років тому, актуальна і сьогодні.

Звернення поета до традиційного образу-символу *слово* пов'язане з мотивом ролі митця у сіспільстві. У Старицького відчутний перегук із Шевченковим розумінням глибини осмислення *слова*: *З напасником* ***нашого слова та правди і волі****/ Поклав я життя на боріння*. В індивідуальній стилістиці Михайла Старицького *слово* асоціюється з *ділом*, пор. поетичний перифраз: *Чи гинете в снігах за* ***слово нове*** ("До І. Білика"). Завдяки епітету ***вогнистий*** поетичний образ-символ *слово* еволюціонує як уособлення справи життя ліричного героя. Якщо *вогонь* – символ життя, то *вогнисте слово* – це слово, яке живить життя, рухає, надихає його (*Зірвалось вогнистеє слово* ("Зустріч"). Це увиразнюють дієслівні метафори: *І* ***вогнисте слово*** *лине,/ Пробива задублі груди/ І добро для всіх єдине –/ Волю й правду сіє всюди...* ("Ой знущались з мого слова..."). І в цьому поетичному твердженні Шевченкові мотиви також виразні.

Еволюціонує у творчості М. Старицького й образ-символ *думка.* У 60-х роках це штамп на означення пасивних роздумів самітника: *Я свої* ***думи-муки*** *виспівував в святій самотині* ("Коли засну навіки в домовині..."). Далі *думка* стає вербалізатором конкретних світоглядних позицій – з'являється образ *товаришів по думках* ("Монолог бездольця", "Коли від ненатлої муки..."), що розгортається в асоціативно-образний ряд із центральним мотивом *молодь*. Конкретизатори останнього – словесні образи *юнацтво*; *чесний люд*; *брати, браття*; *трудящі юнаки*; *завзятці-юнаки, що возлюбили Україну*. Поет завжди відчував себе однодумцем і спільником молоді ("До молоді"):

На вас, завзятці-юнаки,/ Що возлюбили Україну,/ Кладу найкращії гадки,/ Мою сподіванку єдину.

Отже, словесно-образна система М. Старицького відповідає новим мотивам української поезії другої половини XIX століття. Світ образів-символів еволюціонує від традиційно-поетичних до новітніх соціально-психологічних. Відзначені образи-символи в подальшому розвинулися у творах Івана Франка, Лесі Українки та інших митців – послідовників кращих надбань його поетичного слова.

Мирослава Мамич

ВОГНЕМ, ЖАГОЮ, ПОРИВАННЯМ ВОНА СЕРЦЯ ПАЛИЛА ВСІМ (СЛОВЕСНИЙ ОБРАЗ МАРІЇ ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ В БІОГРАФІЧНИХ ЕСЕ ЖІНОЧОГО ЖУРНАЛУ)

У сучасній журнальній публіцистиці одним із найбільш актуалізованих є жанр есе. Вважають, що есе дозволяє не обов'язково вичерпно, але виразно індивідуально потрактувати подію, явище, проблему чи тему. Вільно, з використанням художніх образів репрезентувати особистісні риси певної відомої постаті. Есе такого спрямування називають біографічними, серед них розрізняють есе літературно-критичного, публіцистичного та історико-культурного змісту.

У текстах, що належать до жанру біографічного есе, обов'язково виражена, з одного боку, індивідуальна позиція автора щодо постаті, особистості, якій присвячено розвідку, водночас автор намагається висловити філософську узагальнювальну оцінку людини, світу й часу. З іншого боку, у біографічному есе увиразнюють індивідуальні риси характеру, вдачі, творчого внеску особистості в розвиток національної чи світової культури. У текстах біографічного есе оживають образи часу і простору, в якому сформована і творить індивідуальність. Такі журнальні публікації набувають ознак медіатексту: готуючи твір до друку, автори біографічних есе в журналі «Жінка» (колись – «Радянська жінка»), використовують і додаткову візуальну